

Spenningsfeltet mellom kulturell og økonomisk verdi i forvaltning av kulturarv i EU

J. Peter Burgess

International Peace Research Institute, Oslo (PRIO)

Kultur og politikk i Europa

Siden 1993 da Maastricht-traktaten trådte i kraft, har EU konkret og målrettet tatt på seg ansvar for å fremme kultur i og mellom de europeiske medlemslandene. Denne bevisste satsningen er et resultat av den 40-år lange erfaringen (eller rettere sagt, 'eksperimenteringen') med forholdet mellom politikk, økonomi og kultur. I en eller annen form har nemlig kulturbegrepet alltid spilt en vesentlig rolle i tenkningen om både europeisk identitet og politisk taktikk i forhold til realiseringen av felleseuropeiske politiske mål.

Begrepet kultur fungerer ofte som et ledd i et kollektivt forsøk på å bekrefte hva man er, både overfor seg selv og overfor andre. Kulturell identitet fremtrer som en slags strukturelt behov for å finne ut *hvem* vi er, som forutsetning for faktisk å være det. Kampen om kulturen har alltid hengt sammen med kampen om politisk kontroll over de som har interesser—politisk og økonomisk—i forhold til hva vi er. Alle de store europeerne, fra Aleksander til Djengis Kahn, fra Karl den store til Kaiser og Hitler, har kjempet om europeisk makt såvel som om definisjonen av den europeiske kulturen. Makt er ikke bare rå kraft. Det er mulig å hente og holde anerkjennelse ut i fra kulturelle normer og legitim forståelse. For å gripe og holde makt over folk må man også gripe og holde makten over deres selvforståelse.

En klar *ide* om Europa som en kulturell enhet er ikke noe nytt. Så lenge det vi i dag kaller for den vestlige sivilisasjonen har eksistert, har det samtidig vært et *kulturelt begrep* om Europa, som favner

På 1700-tallet ble kulturell identitet et offentlig politisk spørsmål.
--

mer enn bare en viss geografisk bestemmelse. En rekke konkurrerende begreper om Europa har utlevd ulike skjebner opp gjennom årene, men i opplysningstida på 1700-tallet, begynte Europa-begrepet å arte seg på en særlig *moderne* måte. Det var i samsvar med en voksende politisk bevissthet på den ene siden, og en ny ide om politisk universalitet både i forhold til fundamentale synspunkter og rettigheter på den andre. Den kulturelle felleskapen for Europa ble en politisk sak, og spørsmålet om kultur og hva kultur kunne bidra med spisset seg til. Kulturell identitet ble forvandlet til en rettighet som skulle få store politiske konsekvenser.

Samtidig utviklet den politiske moderniseringsprosessen seg til en *økonomisk* moderniseringsprosess. Oppfatninger om politisk frihet smittet over på den økonomiske arenaen, og dette skjedde samtidig med fremveksten av ideologien om markedsliberalisme. Sent på 1700-tallet og tidlig på 1800-tallet ble en spesiell type *økonomisk* kultur dominant. Uttrykk om kulturelle verdier måtte stadig mer forholde seg til en ideverden der liberalisme, dvs. frihet i institusjonalisert drakt, kunne utspille seg.

En lang *filosofisk* tradisjon tar for seg forholdet mellom ide og handling. I forhold til kultur og økonomi kan vi ta med oss særlig ett, men kanskje det meste betydningstunge prisnipp, fra denne filosofien: Ideen om en europeisk kultur er ikke mindre, og ikke mer enn *hvordan* den blir satt ut i verden. Kultur er kulturens institusjonalisering, videreføring, og veksling. Kultur er handling. I vår samtid omfatter denne ideen næringsliv, forstått som arbeidsmåte. Kultur får virkelighet gjennom handling, gjennom institusjonalisering, gjennom konkretisering og iverksettelse i næringsliv. Bare i den snevreste forstand kan kultur uttrykkes som gjenstander i et museum eller et corpus av manuskripter, osv. Som handling er kultur en legitimeringskraft, en måte å samle og uttrykke politisk makt på, basert på prinsipper som binder mennesker sammen. Dette er den grunnleggende demokratiske ide. Folkets vilje regjerer, men folkets vilje uttrykt på hvilken måte?

Kultur er handling. Næringsliv er en handlingsmåte.

Kultur er i varierende grad populismens uttrykk. Ingen land i verden identifiserer massekultur med allmenn kultur mer enn Norge, hvor idrett, fiske, jakt og fjellklatring er vesentlig momenter i kulturlivet. Dermed er kultur—i Norge mer enn i de fleste andre land—demokratisk. Dette er i mindre grad tilfelle på kontinentet, hvor kultur identifiseres mer med høykultur, dannelses, og der det skilles vesentlig mellom underholdning og kultur.

I motsetning til andre europeere skiller ikke nordmenn vesentlig mellom kultur og underholdning.
--

En funksjonalistisk opprinnelse

En vesentlig idemessig forutsetning for EU (EF) er teorien om det som i dag kalles for *funksjonalisme*. Denne teorien som er kurant for statsvitene verden over, går ut på at forandringer i det økonomiske grunnlaget for et politisk system vil ha ekstra- eller ikke-økonomiske konsekvenser for systemet, dvs. både kulturelt, sosialt og politisk. EUs forfedre, Jean Monnet, Robert Schuman og Paul-Henri Spaak hadde på ingen måte til hensikt å lage et økonomisk felleskap, en fri økonomisk sone for økonomiens skyld. De ville lage et system som kunne samle de nødvendige kreftene—kulturelle, sosiale og politiske—for å forebygge videre krig i Europa.

Kortfattet: det økonomiske fellesskapet gjennom nedbyggingen av økonomiske grenser, skulle fremskynde handel og føre til økt økonomisk integrasjon. De politiske grensene ville da etter hvert bli overflødige, og dermed ville politisk integrasjon, det egentlige målet, bli uunngåelig.

Den implisitte hypotesen ved denne type funksjonalisme skulle prege den europeiske utviklingen frem til i dag, og den strukturerer vår forståelse av forholdet mellom kultur og økonomi i samtidsdebatter: Økonomi lager føringer for kultur og politikk.

Som kjent tuftet Karl Marx en hel politisk-økonomisk analyse på en lignende hypotese. Den historiske materialismen forutsetter nemlig at fremskritt i produksjonsforholdene medfører forandring i forholdene til mennesker seg i mellom. Med andre ord, når de produksjonsøkonomiske kårene forandrer seg, så forandrer også de sosiale, kulturelle, og til og med de åndelige forholdene i samfunnet seg.

Marx's hypotese må imidlertid differensieres fra den funksjonalistiske. I teorien om historisk materialisme er forholdet mellom det økonomiske og det kulturelle preget av en metafysisk grunnidé om menneskets kulturelle befatning og om menneskets forhold til arbeid.

Funksjonalisme karakteriseres langt bedre som en type institusjonell sosiologi, som forklarer hvordan strukturene innenfor politiske, juridiske, sosiale og ikke minst, økonomiske, institusjoner påvirker resultatene de er i stand til å yte.

Fra økonomi til kulturell identitet og tilbake

*Ingen blir forelsket i et stort marked. Man må gi fellesskapet
litt mer kjøtt og, hvorfor ikke, litt mer ånd.*
Jacques Delors

Utgangspunktet for den europeiske konstruksjonen slik vi forstår den i dag er Robert Schumans 1951-erklæring og forslag om dannelsen av det europeiske stål og kull fellesskapet, grunnlaget for Parisertraktaten samme år. Schumans erklæring bygger på en konseptuell sammenføyning av kultur og økonomisk rasjonalitet. Erklæringen fører mer eller mindre direkte til Parisertraktaten som formulerer de felles strukturene som skulle danne grunnlaget for en femti år lang europeisk konstruksjon, nemlig: felles marked, felles formål og felles institusjoner. Både Schuman-erklæringen og Parisertraktaten er preget av en mye mer universell aspirasjon enn de mer pragmatiske europeiske dokumentene som fulgte i årene etter.

Påvirkningen på de ulike nasjonalstatlige kulturene var forskjellig, men for det meste positive. Eliminering av handelsbarrierene mellom de seks medlemslandene førte til en umiddelbar framgang i både vekst og produktivitet. Spesielt fra det tyske ståstedet, nasjonal økonomi og arbeidsmåte var slik at økt europeisk produktivitet førte til økt inflasjon i Tyskland. Tilsvarende førte De Gaulles avgang i 1968 og frakoblingen av den franske valutaen fra IMF systemet, til en voksende innsikt i at *monetære* og ikke bare strukturelle forandringer måtte til for å sikre en stabil vekst på europeisk nivå. Med Werner-planen på 1970-tallet ble monetær styring hovedverktøyet for økonomisk koordinering. Selv om en rent monetær løsning fungerte utmerket på det tekniske planet, hadde den på ingen måte den same påvirkningen når det gjaldt samling av sosiale, og ikke minst, kulturelle krefter.

Mange forsøk ble gjort for å spore opp og legitimere en europeisk kulturell identitet. I 1973 ga Københavns europeiske råd ut et communiqué med tittelen 'Erklæring om Europeisk identitet', med hensikt om å få nedtegnet grunnkarakteristikkene av den europeisk selvforståelse. I 1975 leverte den Belgiske statsministeren den velkjente Tindemans rapport om den europeiske union? som på lignende måte skulle ta sikte på å fastslå den europeiske identiteten for så å samle europeere omkring den. Stuttgart-erklæring (1983) og Folkets europeiske rapport (1985) var på samme vis et forsøk på å ta fatt i gåten om europeisk integrasjon.

I 1987 kom endelig Den europæiske Fællesakts formulerte prinsipp, som dannet den markedsliberale rasjonaliteten som hadde dominert i nesten 30-år. Det var hovedsaklig Jacques Delors' innsats som påtroppende president av den europeiske kommisjon som førte til at den europeiske konstruksjonen fant veien tilbake til kulturelle, moralske, sosiale og til og med spirituelle spørsmål.

Den europeiske kulturens diskursive evolusjon
Fra geografi (prehistorie) → ånd (Oldtiden) → fellsskaps markør (sen Renessanse) → politisk legitimering (1700-tallet) → politisk handlingskraft (1950-tallet) → popularisering av den EU konstruksjon (1970-tallet) → Basis for enhet (L'Act unique, 1980-tallet) → Europas mål og mening (1990-tallet) → uunngåelig

Man kan altså observere en slags migrasjon i kulturbegrepet, dvs. i kulturens bruksmåte, fra en geografisk bestemmelse av Europa som et kontinent som ligger vestover ("Aftenland", der solen går ned, til et slags ubestemt tegn på en usynlig og vanskelig definerbart felleskap. Først i opplysningstiden blir begrepet politisert og forvandlet til et ledd i maktforhold. I nåtiden, nærmere bestemt i forhold til EU utvikling, ble kulturen oppdaget som et bestemt politisk

verktøy, og som en måte å oppnå politisk integrasjon på. Etter Maastricht Traktaten blir kulturen inn i varmen som en uproblematisk del av den europeiske selvopfatning.

Europeisk kulturpolitikk i dag

Inntil undertegnelsen av Maastricht-traktaten i 1993, hadde ikke EU (EF) noen felles kulturpolitikk. Kultur hadde, som vi har sett, en viktig instrumental verdi, og ble brukt både som motiv og motivasjon for *politisk* og *økonomisk* integrasjon i Europa. Maastricht formulerer spesifikke kulturelle formål, oftest i forbindelse med økonomiske og næringsrelaterte aktiviteter. Til EUs offisielle aktiviteter hører ”utfoldelsesmuligheter for medlemsstaternes kulturer” (artikkel 3) med. EU skal i korthet legge til rette for kulturelle utfoldelser på ulike nivåer gjennom konkrete og målrettede aktiviteter. Men slike aktiviteter er ikke umiddelbart å forstå som kunstnerisk aktivitet. Å fremme det kulturelle betyr i denne sammenheng å tilrettelegge materielle forutsetninger for kulturelle aktiviteter. Økonomi er fortsatt Europas universalspråk, ikke minst i økonomi.

Maastricht-traktatens artikkel 151 spesifiserer instrumentene som kan være til støtte for kulturelle aktiviteter i medlemslandene. Selv om artikkelens omfang er ganske bredt anlagt er de kulturfremmende programmene som faktisk har vokst ut av initiativet ganske uinspirert. De

Artikkel 151

1. Fællesskabet bidrager til, at medlemsstaternes kulturer kan udfolde sig, idet det respekterer den nationale og regionale mangfoldighed og samtidig fremhæver den fælles kulturarv.
2. Fællesskabet skal ved sin indsats fremme samarbejdet mellem medlemsstaterne og om nødvendigt støtte og udbygge medlemsstaternes indsats på følgende områder:
 - forbedring af kendskabet til og formidlingen af de europæiske folkeslags kultur og historie
 - bevarelse og beskyttelse af den kulturarv, der er af europæisk betydning
 - ikke-kommercielle udvekslinger
 - kunstneriske og litterære frembringelser, herunder i den audiovisuelle sektor.
3. Fællesskabet og dets medlemsstater fremmer samarbejdet med tredjelande og med de internationale organisationer, der beskæftiger sig med kulturelle forhold, herunder navnlig Europarådet.
4. Fællesskabet tager hensyn til de kulturelle aspekter i sin indsats i henhold til andre bestemmelser i denne traktat, navnlig med henblik på at respektere og fremme sine kulturers mangfoldighed.
5. For at bidrage til virkeliggørelse af målene i denne artikel vedtager Rådet
 - efter fremgangsmåden i artikel 251 og efter høring af Regionsudvalget:
 - tilskyndelsesforanstaltninger, men uden at der er tale om nogen form for harmonisering af medlemsstaternes love og administrative bestemmelser;
 - Rådet træffer afgørelse med enstemmighed under hele den i artikel 251 omhandlede fremgangsmåde med enstemmighed på forslag af Kommissionen: henstillinger.

omfatter som kjent Kultur 2000-programmet, Europeisk kulturby-programmet (som blant annet har peket ut Bergen som en europeisk kulturby), den europeiske kulturmåned, osv. I tillegg gir Artikkel 151 hovedføringene for hvordan de harmoniserende kulturavtalene med de nye medlemslandene skal forhandles.

Formålet med Artikkel 151 er å bidra til ”blomstring” av medlemslandenes nasjonale kulturer og til å bevare både nasjonale og lokale kulturtradisjoner. Samtidig skal europeisk kultursamarbeid ha som mål å dyrke den felles europeiske kulturen, det alle europeiske land har til felles til tross for nasjonal og regional særegenhet. Denne sammensetningen av oppgaver alene forteller mye om

Artikkel 151 består av 4 sentrale tiltak
1. *Forbedring og distribuering* av kunnskap om det europeisk historie og kultur.
2. *Bevaring og beskyttelse* av kulturarv av europeisk betydning
3. Ikke-kulturelle *utvekslinger*
4. *Støtte* kunstnerisk nyskapning inklusiv audiovisuelt

europeernes oppfatning av den europeiske kulturarven.

Men i de snart 50 år siden Roma Traktaten ble undertegnet har det europeiske kulturlandskapet utviklet seg. Som en naturlig konsekvens av EUs utvidelser blir det europeiske kulturelle fellesskapet stadig mer heterogent. Selv om Roma-traktaten og den opprinnelige kjernen av europeiske

land, (Frankrike, Tyskland, Belgia, Luxemburg, Italia, Nederland) som undertegnet den vokste ut av asken etter to verdenskriger som hadde revet kontinentet i filer, utgjorde EF en kulturell enhet mer integrert og homogen enn den mer eller mindre integrerte Europa vi opplever i dag. Det kulturelle fellesskapet er empirisk sammensett, preget av politiske og økonomisk forskjeller som varierer betydelig fra land til land, og fra region til region.

Ut i fra Artikkel 151, er EU pålagt å opptre både *laissez-faire* i forhold til nasjonalkulturer og samlende i forhold til den europeiske. Sammensetning er i det minste paradoksal. Ikke bare står mange tilfeller av nasjonale, lokale og regionale kulturelle interesser i sterk opposisjon til den felles europeiske kulturen, men den europeiske kulturen faktisk konstituerer seg i motsetningen til det nasjonale, og dermed har behov den for å være seg selv. Samtidig er den europeiske identiteten en dannet versjon av prinsippet *in pluribus unum*. Det er bare ved å være sammensett, heterogen, ukontinuerlig, osv, kan Europa være seg selv. Samtidig, for å ha en forståelig og anerkjennbar kulturell identitet må Europa være enhetlig, uniform, og basert på felles verdier og felles interesser. En enhetlig *demos* er også, i følge politiske analytikere, selve forutsetningen politisk handling.

Videre tar EU seg av beskyttelsen av nasjonal kulturarv av ”europeisk betydning”. Denne ideen tar utgangspunkt i at en slik kulturarv samtidig kan ha betydning for en nasjonalstat og Europa som helhet uten at den oppfattes som europeisk kulturarv, strengt talt. Samtidig avstår EU fra å ta i bruk *harmonisering* av lover og regler til mellomstatene. Begrepet ”harmonisering” er som kjent sentralt ved diskusjonen om den marknadøkonomiske liberaliseringen. Denne logikken, som går delvis ut på å sikre fri flyt av kapital og arbeidskraft på tvers av nasjonale grenser, har blitt *lingua*

franca i den globaliserte økonomien. I den kulturelle diskusjonen er det både på godt og vondt, annerledes. Kulturen lar seg ikke globalisere på like linje med andre markedsbaserte verdier, eller verdirepresentasjoner. Denne observasjonen utgjør utgangspunktet for den videre analysen.

Denne verdiinnstillingen er ytterlig kodifisert gjennom traktatens artikkel 87, en slags unntakstilstand overfor ØMU's stenge markedsliberale regler. I korthet, artikkelen tillater medlemslandene å ikke adlyde de

2. Afdeling — Statsstøtte,
Artikel 87 (tidl. artikkel 92)
[...]
3. Som forenelige med fællesmarkedet kan betragtes:
[...]
d. støtte til fremme af kulturen og bevarelse af kulturarven, når den ikke ændrer samhandels og konkurrencevilkårene i Fællesskabet i et omfang, der strider mod de fælles interesser

økonomiske reglene som ellers ville gjelde for ØMU, dersom de hindre andre tiltak som fremmer kultur i landet. Kulturtiltak har prioritet, dersom det ikke truer konkurranse. Fellesmarkedets interesser er med andre ord ikke nødvendigvis sammenfallende med fellesskapets interesser. Denne ideen er har mange implikasjoner vi ikke har plass til å drøfte her.

Er en felles verdiskala mulig?

Vi er kommet til kjernen ved problemstillingen. Hva er forholdet mellom økonomisk verdi og moralsk, åndelig og kulturell verdi?

I dag er det ØMUs grunnideer som strukturerer mer eller mindre all tenkning om europeisk konstruksjon. Med andre ord, den økonomisk ideologien om økonomisk verdi har fått gjennomslag på alle nivåer. Dette er noe som begynte *eksternt*, men som etter hvert ble *internt* eller naturlig. Få kan i dag tenke økonomisk verdi uten å tenke på de tre pilarene. De er ikke bare en europeisk ide; den er blitt selve modellen for transnasjonal markedsliberalisme.

Den *økonomiske* identiteten for Europa var, som vi har sett, den meste direkte veien til en krigsforebyggende institusjonalisering. Men på den andre siden var det også den eneste som var tilgjengelig for EU. Ideen om en overnasjonal kulturell enhet hadde ingen klare forbilder, og kulturelle felleskaper som måtte eksistere før EUs kulturpolitikk fant *per definitio* ingen grobunn.

Formålet med den europeiske konstruksjonen var og forblir å skape et fellesskap som tar høyde for det som er felles blant europeere. Fellesskapet skulle da dyrkes slik at motsetninger ikke lenger ville være av føre til gjentatt krig. Hvilket fellesskap? ”Råmaterialene” som ble valgt som felles grunnlag var ikke de kulturelle, men de industrielle. For dette fellesskap var verdiene industrielle.

ØMU gikk utover den funksjonalistiske tilnærmingen som var Schumans opprinnelige visjon. ØMU var ment som en felles verdiskala, et felles målstokk som skulle muliggjøre internasjonale sammensetning og sammenligning—en felles verdi på tvers av grenser. Imidlertid var det som skulle måtte sammensettes internasjonalt og intra-europeisk ikke *kulturgjenstander* men *varer* uten videre kulturelle bestemmelser, tjenester og lønn. En slik ordning tar ikke stilling til den innbakte verdi i tingene. Tvert imot, den felles valuta, for å være felles, må heller se bort fra indre verdi, og fokusere på å organisere by handel som går ut på å bytte ulike kulturelle varer ut i fra identisk verdi.

Spørsmålet om verdi er knyttetpunktet mellom kultur og næring.

Likevel var ØMU fra første dag et dobbelt system. I god gammel Marxistforstand har spenningen mellom bytteverdi (*monetær*) verdi og bruksverdi i ØMU har lenge vært den rådende diskusjon i den europeiske konstruksjonen. Dette er helt i tråd med den øvrige evolusjonen i økonomisk tenking forbundet med verdensøkonomiens globalisering og liberalisering. ØMU formulerer prinsipp og retningslinjer både *basert* på visse antagelser om hva verdi *er* for noe, hva slags objekt kan være *verdifull*, hva slags handlinger er *verdskapning*, og, og hvordan verdi best overføres og oversettes. Alle form for kapital må derfor kunne byttes på tvers av nasjonale grenser. Den eneste hindring til internasjonal bevegelse, er *nasjonale* dimensjoner. Økonomisk kapital er preget av *nasjonale* egenskaper som støtter seg på nasjonalitet. Med andre ord, alle egenskaper må være *tilfeldig*. Verdi må, I følge denne logikk være instrumentell, gjennomiktig og ren bruksverdi. Liberalisering av det europeiske økonomiske systemet gjennom ØMU skjer gjennom utvisking av det nasjonale.

Paradoksalt nok har universalisering sine grenser. Det universelle er bare universelt i *spesielle* tilfeller. På den ene siden, dersom kultur har egenverdi, så må den være spesiell, lokal, kontekstuell uoverførbar. På den andre siden, dersom kultur er universell, og kan "brukes" i enhver kulturell sammenheng, så har den ingen sted, ingen tilhørighet, ingen kontekst-spesifikk betydning.

Kulturens logikk følger ikke etter markedens logikk.

Men samtidig med at den økonomiske liberaliseringsprosessen fullføres (en naturlig milepæl er 1. januar 1999, begynnelsen på ØMUs 2. fase) utvikler og etter hvert institusjonaliserer en kulturpolitikk seg, som betoner den *nasjonale* kulturverdier. Maastricht-artikkel 151, er grunnlaget

for *europiske* kulturverdier er også et betydelig *apologia* for de nasjonale. Den forløpige konklusjonen må være at kulturelle verdier ikke lar seg liberalisere på linje med økonomiske.

Dette er kanskje mer pragmatisk enn prinsipielt. Motsetningen er i stor grad resultat av et taktisk/politisk behov for å få gjennomslag for to politiske prosjekter med to ulike måte å yte motstand på i offentligheten. Av sammensatte årsaker, som vi ikke kan ta for oss her, har ØMUs økonomiliberale verdier blitt mer eller mindre akseptert som naturlover, mens liberalisering av økonomiske verdier har vist seg å være vanskeligere. Den pragmatiske virkeligheten forteller mye om kulturens essens i forhold til økonomiens. Kulturen lar seg vanskelig instrumentalisere, og gjør seg ikke lett gjeldende universalt.

Kultur defineres som egenskaper og atferd som ikke lar seg instrumentalisere

Etter mitt syn er dette faktisk den beste måte å *definere* kultur på: egenskaper og atferd som ikke lar seg instrumentalisere. Kultur er det som ikke lar seg universalisere. I den forstand er det meningsløst å snakke om ”menneskelig kultur”. Dersom kultur er overalt og alltid menneskelig, så er det ikke kultur men *natur*. En slik definisjon er ikke til glede for kultur-essensialister, som mener at ”det norske” har en substansiell betydning som ikke underkastes mutasjon og evolusjon i tidens løp.

Den europeiske konstruksjonens arkitekter har ikke vært blinde for denne motsetningen. I Maastricht og andre sammenhenger er det ofte snakk om sosialt samkvem (kohesjon) og de ikke-økonomiske midlene som må tas i bruk for å verne det. Fundamentet for EU er en økonomisk rasjonalitet. Men denne rasjonaliteten *anerkjenner* en annen diskusjon. Her å der gjennom traktaten er det snakk om de ikke-økonomiske midlene som kan tas i bruk for å løse økonomiske/sosiale problem. Artikkel 35 fra Roma-traktaten, presiserer at kulturelle unntak er inkludert for at den rene økonomiske rasjonaliteten skal holde sammen.

Artikkel 35

Bestemmelse i artiklerne 30-34 er ikke til hinder for sådanne forbud eller restriksjoner vedrørende indførsel, utførsel eller transit, som er begrundet i hensynet til den offentlige sædelighet, den offentlige orden, den offentlige sikkerhet, beskyttelse af menneskers og dyrs liv og sundhed, beskyttelse af planter, beskyttelse af nationale skatte af kunstnerisk, historisk eller arkæologisk værdi, eller beskyttelse af industriel og kommerciel ejendomsret. Disse forbud eller restriksjoner må dog hverken udgøre et middel til vilkårlig forskelsbehandling eller en skjult begrænsning af samhandelen mellem medlemsstaterne.

Med andre ord: Denne europeiske erfaringen bør i måte på samme vis være retningsgivende for norsk kulturforvaltning etter økonomisk mønster: Kultur kan og bør være en del av nasjonale næringsstiltak, men kultur er kun kultur når den vesentlig utdefinerer seg selv fra marknadsokonomiens instrumentelle rasjonalitet.